

ARTIKELEN

De hedendaagse erosie van de term narcisme

Onderbouwde diagnose narcisme bij geweld in afhankelijkheidsrelaties is essentieel

Désiré Palmén & Janine Janssen*

1. Inleiding

Bij geweld in afhankelijkheidsrelaties – dat is geweld dat niet alleen gepleegd wordt door een bekende dader, maar door een dader met wie het slachtoffer een emotionele of materiële afhankelijkheidsband onderhoudt – gaat het niet alleen om fysiek geweld. Er komt steeds meer aandacht voor psychologische vormen van geweld. Denk bijvoorbeeld aan het uitsluiten, uitschelden of vernederen van slachtoffers. De praktijk leert dat ook woorden pijn kunnen doen. De gevolgen van psychisch geweld kunnen bovendien net zo intens zijn als die van fysiek geweld.¹ Gezien de ernst van dit geweld is de aandacht voor psychisch geweld alleen maar toe te juichen.

In tegenstelling tot fysiek geweld is psychisch geweld echter moeilijker af te bakken.² Een term die geregeld in verband wordt gebracht met deze specifieke vorm van geweld, vooral binnen intieme partnerrelaties, is ‘narcistisch geweld’. Termen voor fenomenen uit de wereld van de psychologie en de psychiatrie, zoals narcisme, worden ook geregeld gebruikt door professionals en andere betrokkenen die niet in deze disciplines zijn getraind en geschoold. Aan de ene kant valt het wellicht toe te juichen dat psychische fenomenen bij een breder publiek bekend raken. In theorie zou dat herkenning ten goede moeten komen en bepaalde verschijnselen ook uit de taboesfeer kunnen halen. Aan de andere kant kan toch ook de kritische vraag gesteld worden of gebruik door leken van dit soort fenomenologische etiketten daad-

* Dr. Désiré G.C. Palmén is als docent-onderzoeker verbonden aan het lectoraat Veiligheid in Afhankelijkheidsrelaties en aan het lectoraat Ondernijning aan Avans Hogeschool. Zij promoveerde op een promotieonderzoek naar psychopathisch leiderschap waarmee ze de Anja Oskamp award won voor het beste OU-proefschrift van 2021. Bij de Academie voor Welzijn en Gezondheid doceert zij vakken rondom psychopathologie, met als expertisegebied persoonlijkheidsstoornissen. Prof. dr. Janine H.L.J. Janssen is lector Veiligheid in Afhankelijkheidsrelaties aan Avans Hogeschool en de Politieacademie, hoofd onderzoek van het Landelijk Expertise Centrum Eer Gerelateerd Geweld en bijzonder hoogleraar Rechtsantropologie aan de Open Universiteit. Zij is tevens voorzitter van de redactie van *PROCES*.

- 1 S. Arabi, ‘Narcissistic and psychopathic traits in romantic partners predict post-traumatic stress disorder symptomology: Evidence for unique impact in a large sample’, *Personality and Individual Differences* 2023, p. 1-6; B.A. van der Kolk, *The body keeps the score: Brain, mind, and body in the healing of trauma*, Penguin Books 2015.
- 2 J. Janssen, W. Dreissen & K. Juncker, *Naar een aparte strafbaarstelling van psychisch geweld? Voor- en tegenargumenten*, Den Bosch: Avans Hogeschool/Open Universiteit 2022.

werkelijk risicoloos is. Zij zijn immers niet bekwaam in het toepassen van het instrumentarium waarmee psychologen en psychiaters tot diagnoses komen.³

In dit artikel stellen we ons de vraag of er sprake is van een erosie van de term 'narcisme' bij geweld in afhankelijkheidsrelaties en welke de mogelijke risico's daarvan zijn. In paragraaf 2 zoomen wij in op de vraag wat narcisme is. In paragraaf 3 komt de relatie tussen narcisme en geweld in afhankelijkheidsrelaties aan bod, waarbij de focus wordt gelegd op geweld in intieme partnerrelaties. In deze paragraaf besteden we ook specifiek aandacht aan de relatie tussen narcisme en psychisch geweld in intieme partnerrelaties. In de vierde en laatste paragraaf komen we nog eens terug op onze hoofdvraag: zitten er risico's aan het gebruik van de term 'narcisme' door leken in het debat en de aanpak van geweld in afhankelijkheidsrelaties?

2. Wat is narcisme?

2.1 De oorsprong van het woord narcisme

In de Griekse mythologie die meer dan 2000 jaar geleden werd geschreven, is Narcissus een jonge man die, hoewel hij door een schare vrouwen (én mannen) werd bewonderd, ten onderging aan de exponentiële bewondering van zichzelf. Nadat Narcissus voor de zoveelste keer niet in was gegaan op de avances van de nimf Echo, een vrouwelijke aanbieder, werd Narcissus door de godin Nemesis vervloekt om verliefd te worden op de volgende persoon die hij zou aanschouwen. Ongelukkigerwijs voor Narcissus zag hij vervolgens zijn eigen reflectie in het water waarin hij staarde. Aan de grond genageld in adoratie voor zijn eigen schoonheid stierf Narcissus uiteindelijk aan de waterkant. Op de plek van zijn levenloze lichaam ontstond er volgens de vertelling een gele bloem uit het gras: de narcis.⁴

De term 'narcistisch' werd op grond van dit werk van de Romeinse dichter Ovidius aan het eind van de negentiende eeuw voor het eerst door de artsen Ellis en Näcke toegekend aan patiënten die opvielen door een opmerkelijke seksuele voorkeur. Deze narcistische patiënten toonden geen enkele seksuele interesse in anderen, maar waren vooral gebiologeerd door hun eigen voorkomen: ze keken het liefste naar hun eigen naakte lichaam.⁵ De psychoanalyticus Freud adopteerde het begrip en vormde de semantiek van het woord 'narcisme' om tot een persoonlijkheidstrekk die uiting geeft aan de bredere term 'eigenliefde'. Volgens de psychoanalytische stroming in die tijd wordt ieder mens geboren met deze eigenliefde, maar leren we als we ouder worden ook liefde te voelen voor anderen. Psychoanalytici zagen toen

3 Eerder werd in *PROCES* al eens aandacht besteed aan het (ondeskundige) gebruik van het begrip 'trauma'. Zie E. van Ee & J. Janssen, 'Misverstanden over trauma: een illustratie aan de hand van ervaringen met geweld uit naam van de familie-eer', *PROCES* 2020, 1, p. 43-51; E. van Ee & J. Janssen, 'Misverstanden over trauma. Een illustratie aan de hand van ervaringen van professionals', *PROCES* 2020, 2, p. 102-109.

4 T. Bulfinch, *Stories of gods and heroes*, New York: Crowell 1913.

5 E. Brummelman e.a., 'What separates narcissism from self-esteem? A social-cognitive perspective', in: A.D. Hermann, A.B. Brunell & J.D. Foster (red.), *Handbook of trait narcissism: Key advances, research methods, and controversies*, Cham: Springer 2018, p. 47-55.

al in dat er wel degelijk verschillen zijn tussen mensen in de mate waarin zij deze narcistische persoonlijkheidstrekk bezitten.⁶

2.2 De groei van narcisme in de jongere generaties

Sinds de jaren zeventig van de vorige eeuw wordt er steeds meer onderzoek gedaan naar narcistische trekken in onze westerse samenleving. Deze onderzoeken laten zien dat mensen steeds narcistischer zijn geworden. Dit kan ook niet verwonderlijk zijn, aangezien onze cultuur ook steeds individualistischer is geworden.⁷ Tekenend voor onze individualistische samenleving is het eerste woord dat kinderen tegenwoordig leren op school. Vroeger was dat voor de oudere generaties het woord ‘aap’ (van ‘aap, noot, mies’), tegenwoordig is dat het woord ‘ik’. Dat in het onderwijs ‘het specialer of beter zijn dan andere kinderen’ misschien niet bewust of met kwade bedoelingen wordt aangemoedigd bij kinderen kan kloppen, maar de keuze voor boeken met de titel *Ik ben speciaal, ik ben ik* geeft toch te denken. Het zal in ieder geval niet meteen waarden zoals zorgzaamheid, loyaliteit en empathie bij jonge kinderen bevorderen.

Data uit onderzoek van de afgelopen jaren gericht op narcistische persoonlijkheidstrekk en op de narcistische persoonlijkheidsstoornis (een extreme vorm) laten inderdaad een duidelijke stijging zien. Amerikaans onderzoek uit 2008 bij duizenden respondenten toonde aan dat twintigers drie keer vaker voldeden aan de kenmerken van de narcistische persoonlijkheidsstoornis dan 65-plussers.⁸ Ook narcistische trekken zijn in de westerse wereld sinds de jaren zestig sterk toegenomen en daarom spraken Twenge en Campbell op grond van dit grootschalige onderzoek dan ook van een ‘narcistische epidemie’.⁹

De oorsprong van het toegenomen narcisme in onze huidige samenleving lijkt gegrond te zijn in twee hoofdoorzaken. De afgelopen decennia zijn onze westerse culturele waarden steeds meer verschoven van een collectivistische samenleving naar een individualistische samenleving. Waarden die eerder gestoeld waren op solidariteit, gemeenschapszin en zorg voor elkaar, zijn in de huidige maatschappij verdrongen en vervangen door culturele waarden waarbij zelfsturing, autonomie en het nastreven van uniekheid centraal staan.¹⁰ Daarbij heeft de zogenoemde *self-esteem* beweging, waarbij precies deze individualistische waarden werden bewerkstelligd, een stuwende werking gehad in deze verschuiving. Sinds het eind van de jaren vijftig vormde deze beweging zich in Amerika vanuit het werk van Ayn Rand met haar boek *The Virtue of Selfishness*, en dat van Alan Greenspan en Nathaniel

6 Brummelman e.a. 2018.

7 E. Brummelman, *Bewonder mij! Overleven in een narcistische wereld*, Amsterdam: Uitgeverij Nieuwezijs 2019; F. Fukuyama, *Het liberalisme en zijn schaduwzijden. Verdediging van een klassiek ideaal*, Amsterdam: Atlas Contact 2022.

8 F.S. Stinson, D.A. Dawson, R.B. Goldstein e.a., ‘Prevalence, correlates, disability, and comorbidity of DSM-IV narcissistic personality disorder: results from the wave 2 National Epidemiologic Survey on Alcohol and Related Conditions’, *Journal of Clinical Psychiatry* 2008, p. 1033-1045.

9 J.M. Twenge & W.K. Campbell. *The narcissism epidemic: Living in the age of entitlement*, New York: Free Press 2009.

10 G. Hofstede, *Cultural Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations*, Thousand Oaks, CA: Sage 2016.

Branden met het boek *The psychology of Self-esteem*. Toen de Democratische politicus John Vasconcellos in de jaren tachtig de ideeën van deze beweging omarmde, vormden ze de basis voor de *Task Force to promote Self-esteem and Personal and Social Responsibility*, waarbij het vergroten van zelfwaardering (*self-esteem*) als dé oplossing werd gezien voor allerlei maatschappelijke problemen, van het terugdringen van criminaliteit tot het voorkomen van tienerzwangerschappen.¹¹ Vanaf dat moment werden er in alle Amerikaanse scholen en daarna in de rest van de westerse wereld programma's ingevoerd om zelfwaardering bij kinderen te vergroten. Achteraf werd de zelfwaarderingsbeweging echter verweten dat ze met de programma's eerder het narcisme dan de zelfwaardering in onze westerse cultuur verder hebben aangezwengeld door de nadruk te leggen op overwaardering van kinderen in plaats van zelfwaardering. De programma's richten zich namelijk op het bijzonder en speciaal zijn van kinderen. Programma's die – weten we nu uit onderzoek – inderdaad narcisme bij kinderen bevorderen en juist zelfwaardering vermindere-
ren.¹² De laatste jaren zijn er ook steeds meer onderzoekers die in de explosieve groei van socialemediaplatforms een verheerlijking van narcistisch gedrag zien die de al reeds aanwezige narcistische trekken bij steeds grotere groepen jongeren nog verder lijken te versterken. Immers, op de verschillende mediaplatforms is het de bedoeling om jezelf te promoten en van je beste (geïdealiseerde) kant te laten zien als een vorm van *self-branding*.¹³

Mensen die hoog scoren op narcisme scheppen vaak op over hun prestaties, over de belangrijke mensen die ze kennen en over hoe geliefd ze zijn bij anderen. Daarmee zou men gemakkelijk kunnen concluderen dat zulke individuen erg tevreden zijn over zichzelf en dus ook een hoge zelfwaardering hebben. Toch laat onderzoek zien dat narcisme en zelfwaardering nauwelijks met elkaar samenhangen.¹⁴ Daarbij is het grootste verschil tussen narcisme en zelfwaardering de kernovertuigingen die erbij horen. Mensen die hoog scoren op narcisme voelen zich superieur aan anderen en zijn vooral bezig om superieur aan anderen te blijven. Personen die hoog scoren op zelfwaardering zijn tevreden met zichzelf en beschouwen anderen ook als waardevolle mensen met wie ze graag in verbinding willen staan.¹⁵

2.3 Pathologische en gezonde vormen van narcisme?

In de psychologie wordt narcisme door de meeste onderzoekers als een normatieve, gezonde persoonlijkheidstrek beschouwd en tevens als een persoonlijkheidsstoornis.¹⁶ Narcisme kan daarom het best uiteen worden gezet op een continuüm waarop iemand lager of hoger kan scoren. Maar in welke mate wordt een narcistische persoonlijkheidstrek bij een persoon pathologisch? Narcistische trekken wor-

11 Brummelman 2022.

12 Brummelman e.a. 2018.

13 K. Campbell & J. Twenge, 'Narcissism, emerging media, and society', in: L. Rosen, N. Cheever & L. Carrier (red.), *The Wiley handbook of psychology, technology, and society*, Chichester, VK: Wiley 2015, p. 358-369; Twenge & Campbell 2009.

14 Brummelman e.a. 2018.

15 Brummelman e.a. 2018.

16 A. Green, R. MacLean & K. Charles, 'Unmasking gender differences in narcissism within intimate partner violence', *Personality and individual differences* 2020, p. 1-6.

den beschouwd als pathologisch als hier een beschadigde zelfwaardering aan ten grondslag ligt. Om hiermee te kunnen omgaan wordt er een manier van zelfregulatie gehanteerd waarbij er voortdurend gestreefd wordt naar zelfverheffing om het positieve zelfbeeld in stand te houden en om de gevoelens van minderwaardigheid af te weren.¹⁷ Deze emotieregulatieprocessen uiten zich zowel in de werkelijkheid, waarbij succes, aandacht en roem voortdurend worden nagestreefd, als in fantasieën over toekomstige successen en faam.

De narcistische persoonlijkheidsstoornis wordt in de klinische psychologie beschouwd als een extreme en dus pathologische vorm van de narcistische persoonlijkheidstrekk.¹⁸ In de DSM-5 (voluit: Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders), hét classificatiesysteem om psychische stoornissen vast te stellen, wordt iemand met een narcistische persoonlijkheidsstoornis beschreven als een persoon die een aanhoudend patroon laat zien van grandiositeit, een gebrek aan empathie en een excessieve hang naar bewondering.¹⁹ Opvallend is dat recentelijk een aantal onderzoekers zich de vraag heeft gesteld of er wel sprake kan zijn van ‘gezonde’ vormen van narcisme, omdat de pathologische maar ook de gezonde vormen van narcisme een hoge correlatie laten zien met agressie en geweld.²⁰ Dit wordt verder ondersteund door data uit onderzoeken die laten zien dat er een hoge correlatie is tussen normale narcistische trekken en de narcistische persoonlijkheidsstoornis.²¹

2.4 Het overte narcistische type en het coverte narcistische type

Uit het onderzoek naar de narcistische persoonlijkheidsstoornis is gebleken dat er twee varianten mogelijk zijn op het narcistisch continuüm: het overte (openlijke) narcistische type en het coverte (verborgen) narcistische type.²² Beide typen delen een hoge mate van egocentrisme en antagonisme, lage empathie en het idee recht te hebben op een speciale behandeling (*entitlement*).

Aan de ene kant van het continuüm bevindt zich het overte type, dat is het type dat beschreven wordt in de DSM-5 en dat is tevens de operationalisatie van narcisme in het meest veelvuldig gebruikte meetinstrument: de Narcissistic Personality In-

- 17 O. Kernberg, *Aggressivity, narcissism, and self-destructiveness in the psychotherapeutic relationship: New developments in the psychopathology and psychotherapy of severe personality disorders*, Yale University Press 2008; A.L. Pincus e.a., ‘Initial construction and validation of the pathological narcissism inventory’, *Psychological Assessment* 2009, 3, p. 365-379.
- 18 American Psychiatric Association, *Diagnostic and statistical manual of mental disorders*, Arlington, VA: American Psychiatric Publishing 2013; Brummelman e.a. 2018.
- 19 American Psychiatric Association 2013.
- 20 S.L. Kjærviik & B.J. Bushman, ‘The link between narcissism and aggression: A meta-analytic review’, *Psychological Bulletin* 2021, 5, p. 477-503.
- 21 E.A. Krusemark e.a., ‘Comparing self-report measures of grandiose narcissism, vulnerable narcissism, and narcissistic personality disorder in a male offender sample’, *Psychological Assessment* 2018, 7, p. 984-990; J.D. Miller e.a., ‘Is research using the narcissistic personality inventory relevant for understanding narcissistic personality disorder?’, *Journal of Research in Personality* 2009, 3, p. 482-488.
- 22 Miller e.a. 2009; J. Oltmanns, C. Crego & T. Widiger, ‘Informant assessment: The informant five factor narcissism inventory’, *Psychological Assessment* 2018, 1, p. 31-42.

ventory (NPI).²³ Dit overte type kan het best beschreven worden als het type dat zich openlijk (overt) uit naar anderen. In lijn met de beschrijving van de narcistische persoonlijkheidsstoornis in de DSM-5 is het overte type opvallend in zijn of haar arrogantie en grootspraak en duldt dit type geen tegenspraak omdat dat als bedreiging ervaren kan worden van de eigen positie ten opzichte van anderen. In het geval van een echte (of gepercipieerde) aanval of bedreiging van de eigen positie kan dit overte type anderen openlijk devalueren. Dit narcistische type laat een duidelijke correlatie zien met extraversie, dominantie, exhibitionisme en agressiviteit.

Het coverte narcistische type, dat net zo egocentrisch, onempathisch en antagonistisch is als het overte narcistische type, uit zich heel anders en lijkt op het eerste gezicht juist verlegen en overgevoelig en heeft last van bewuste schaamtegevoelens.²⁴ Dit type heeft weliswaar dezelfde onderliggende narcistische fantasieën over aandacht en roem, maar deze blijven over het algemeen verborgen (covert) voor anderen. Het coverte narcistische type heeft de neiging zich juist vermijndend op te stellen in situaties waarbij hij of zij in het middelpunt van de aandacht staat. Dit type geeft eerder graag uiting aan aandacht en bewondering voor anderen, maar kan zich ook cynisch en wantrouwend uiten naar anderen. Verder laat dit type een hoge correlatie zien met introversie, submissiviteit en angst.²⁵ Het coverte narcistische type heeft veel minder aandacht gekregen in de literatuur en onderzoek en wordt door de focus op het overte narcistische type overschaduwde: 75% van al het onderzoek is gedaan met de NPI (of door middel van een diagnose vanuit de DSM) waarbij alleen het overte type wordt gemeten.²⁶

2.5 *Genderverschillen in narcisme tussen mannen en vrouwen*

De overbelichting van het overte narcistische type in onderzoek heeft ook invloed gehad op de kennis die verkregen is over de genderverschillen bij narcisme. Meta-analytische reviews laten zien dat mannen 75% vaker de DSM-diagnose van de narcistische persoonlijkheidsstoornis krijgen dan vrouwen en dat zij hoger scoren op de NPI in vergelijking met vrouwen.²⁷ Deze verschillen tussen mannen en vrouwen kunnen gedeeltelijk verklaard worden doordat het coverte narcistische type meer bij vrouwen lijkt voor te komen en het overte narcistische type meer bij mannen.²⁸ Aangezien zowel de definiëring in de DSM-5 als de operationalisatie in

23 R. Raskin & H. Terry, 'A principal-components analysis of the Narcissistic Personality Inventory and further evidence of its construct validity', *Journal of personality and social psychology* 1988, 5, p. 890-902.

24 Miller e.a. 2009; J. Oltmanns e.a. 2018.

25 N.M. Cain, A.L. Pincus & E.B. Ansell, 'Narcissism at the crossroads: Phenotypic description of pathological narcissism across clinical theory, social/personality psychology, and psychiatric diagnosis', *Clinical Psychology Review* 2008, p. 638- 656; Oltmanns e.a. 2018.

26 Cain e.a. 2008; Oltmanns e.a. 2018.

27 E. Grijalva e.a., 'Gender differences in narcissism: a meta-analytic review', *Psychological bulletin* 2015, 2, p. 261-310.

28 Green e.a. 2020; A.L. Pincus e.a., 'Initial construction and validation of the pathological narcissism inventory', *Psychological Assessment* 2009, 3, p. 365-379; A.G.C. Wright e.a., 'The higher order factor structure and gender invariance of the pathological narcissism inventory', *Assessment* 2010, p. 467-483.

de NPI gebaseerd is op het overte narcistische type, is de oververtegenwoordiging van mannelijke narcistische individuen vanuit onderzoek dan ook goed te verklaren.

2.6 Oorzaken van het ontstaan van narcisme

Net als bij de ontstaansverklaringen van de meeste andere psychopathologie werd eerder verondersteld dat ook het ontstaan van narcisme ligt in de interactie tussen een bepaalde predispositie en ervaringen in de omgeving. Echter, in empirisch onderzoek van de laatste tien jaar onderschrijven de meeste onderzoekers de theorie dat vooral de socialisatie vanuit ouders (naast de eerder beschreven culturele veranderingen) de meest bepalende factor is in het ontstaan van narcisme.²⁹ Dit onderzoek laat verder zien dat narcisme bij kinderen en jeugdigen zich op dezelfde manier uit als bij volwassenen: namelijk in trekken van overte of covert grandiositeit, gebrek aan empathie, emotionele reactiviteit en agressie en dominantie (of submissiviteit, al naar gelang het type narcisme) in het contact met anderen.³⁰ De grote invloed die ouders hebben op het ontstaan van narcisme bij hun kinderen wordt verklaard door de sociale leertheorie,³¹ waarin wordt gesteld dat kinderen zichzelf gaan ervaren op de manier waarop hun eigen ouders hen zien.³² In het geval van het ontstaan van narcisme betekent dit dat ouders hun kinderen zien als specialer dan andere kinderen, waardoor deze kinderen zich op een bepaalde manier superieur voelen ten opzichte van andere kinderen. Dit gevoel van superioriteit wordt ook wel gezien als de kern van narcisme.³³ Narcisme in de kindertijd is een duidelijke voorspeller van narcisme in de adolescentie en volwassenheid.³⁴

3. Narcisme en geweld

Een grote meta-analytische studie met 437 onafhankelijke onderzoeken waarbij de link tussen narcisme en agressie en geweld is onderzocht, laat zien dat zowel 'pathologisch' als 'gezond' narcisme gecorreleerd is met agressie en geweld.³⁵ Deze be-

29 S. Thomas & E. Brummelman, 'Parents' socialization of narcissism in children', in: A.D. Hermann, A.B. Brunell & J.D. Foster (red.), *Handbook of Trait Narcissism: Key Advances, Research Methods, and Controversies*, Cham: Springer 2018, p. 144-149.

30 C.T. Barry, P.J. Frick & A.L. Killian, 'The relation of narcissism and self-esteem to conduct problems in children: A preliminary investigation', *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology* 2003, p. 139-152; E.Y. Ong e.a., 'Narcissism, extraversion and adolescents' self-presentation on Facebook', *Personality and Individual Differences* 2011, p. 180-185; R.E. Pauletti e.a., 'Narcissism and adjustment in preadolescence', *Child Development* 2012, p. 831-837; S. Thomaes & E. Brummelman, 'Narcissism', in: D. Cicchetti (red.), *Developmental psychopathology. Maladaptation and psychopathology*, Wiley 2016, p. 679-725.

31 T. Millon, *Modern psychopathology: A biosocial approach to maladaptive learning and functioning*, Philadelphia: Saunders 1969.

32 Brummelman e.a. 2018.

33 Thomas & Brummelman 2018.

34 P. Cramer, 'Young adult narcissism: A 20 year longitudinal study of the contribution of parenting styles, preschool precursors of narcissism, and denial', *Journal of Research in Personality* 2011, p. 19-28; Thomas & Brummelman 2018.

35 Kjærvik & Bushman 2021.

vingingen passen in het beeld dat sommige onderzoekers het onderscheid tussen ‘gezonde’ of ‘normale’ narcistische persoonlijkheidstrekken en pathologisch narcisme in twijfel hebben getrokken omdat de ‘normale’ narcistische persoonlijkheidstrekken een hoge correlatie vertonen met de narcistische persoonlijkheidsstoornis en met psychopathie.³⁶ De relatie tussen zowel pathologisch narcisme als normaal narcisme en agressie en geweld was significant voor zowel het overte (grandioze) narcistische type als het coverte narcistische type en was onafhankelijk van geslacht of leeftijd.

Gezien de onderliggende mechanismen van narcisme zijn deze bevindingen niet heel verrassend. Op grond van de data uit de hiervoor genoemde meta-analytische studie, die de relatie tussen narcisme en agressie en geweld in kaart heeft gebracht, kan er geconcludeerd worden dat de aanwezigheid van narcistische trekken bij een persoon een groot risico op geweld naar anderen in verschillende typen relaties met zich meebrengt. Deze risico's liggen daarin dat narcisme een hoge correlatie vertoont met de persoonlijkheidseigenschappen antagonisme en niet-meegaand zijn (*disagreeableness*). Aangezien mensen met narcistische trekken vinden dat ze superieur zijn aan anderen, verwachten ze ook dat ze een speciale behandeling krijgen en dat ze bewonderd worden. Als ze niet deze bijzondere behandeling krijgen en bewonderd worden, terwijl ze wel denken daar recht op te hebben, kunnen ze ‘narcistisch uithalen’ naar anderen, waarbij ze op een agressieve manier laten merken dat ze niet op deze manier bejegend willen worden. Daarnaast zullen degenen die hoger scoren op narcisme als ze zich beledigd, gekwetst of bekritiseerd voelen, geneigd zijn anderen van (verbaal) gewelddadige repliek te dienen. Maar ook op momenten dat narcistische personen niet aangevallen worden of de perceptie hebben aangevallen te worden, kunnen zij zich gewelddadig of agressief naar anderen opstellen vanuit instrumentele gronden. Als men in bepaalde situaties iets van anderen nodig heeft, zoals bijvoorbeeld het verkrijgen van status, een erg belangrijke opbrengst voor iemand met narcistische trekken, zal hij of zij niet schuwen om agressie en geweld in te zetten om dit doel te bereiken.³⁷

3.1 Narcisme en geweld in intieme partnerrelaties

De studies die een verband laten zien tussen narcisme en geweld, laten ook een specifiek verband zien tussen narcisme en intiem partnergeweld (IPG).³⁸ Deze data geven aan dat narcisme gecorreleerd is met psychisch misbruik,³⁹ verbaal geweld⁴⁰ en seksueel en fysiek geweld in intieme partnerrelaties.⁴¹ Echter, omdat het meeste

36 Krusemark e.a. 2018; Miller e.a. 2009.

37 T.V. Du, J.D. Miller & D.R. Lynam, ‘The relation between narcissism and aggression: A meta-analysis’, *Journal of Personality* 2022, 4, p. 574-594; Kjærviik & Bushman 2021.

38 Kjærviik & Bushman 2021.

39 B. Gormley & F.G. Lopez, ‘Correlates of psychological abuse perpetration in college dating relationships’, *Journal of College Counseling* 2010, p. 4-16.

40 J. Lamkin, J.A. Lavner & A. Shaffer, ‘Narcissism and observed communication in couples’, *Personality and Individual Differences* 2017, p. 224-228.

41 V. Blinkhorn, M. Lyons & L. Almond, ‘The ultimate femme fatale? Narcissism predicts serious and aggressive sexually coercive behaviour in females’, *Personality and Individual Differences* 2015, p. 219-223.

onderzoek naar narcisme zich gericht heeft op het overte narcistische type, dat oververtegenwoordigd wordt door mannen, weten we veel minder over narcistische vrouwen en hun rol in intiem partnergeweld.⁴² Een bijkomend probleem in het onderzoek naar de correlatie tussen narcisme en partnergeweld is dat binnen veel van deze studies niet altijd het gehele spectrum aan psychische, fysieke en seksuele geweldsuitingen wordt onderzocht binnen IPG. Er zijn ook studies die zelfs vrouwen als daders geheel uitsluiten vanuit de gedachte dat mannen hogere scores laten zien op narcismeschalen en op het vlak van agressie dan vrouwen.⁴³

3.2 Covert en overt narcisme, genderverschillen en typen geweld

Een meta-analytische studie van Du en collega's uit 2022⁴⁴ die 118 studies includeerde, liet zien dat er ook verschillen lijken te zijn in het type agressie dat het overte narcistische type en het covert narcistische type laten zien. Hierbij werd een verschil gemaakt tussen twee typen agressie. Proactieve agressie verwijst naar een doelgerichte vorm van agressie die instrumenteel wordt ingezet. Reactieve agressie is een vorm van agressie die zich uit na een (vermeende) provocatie, zoals een verbale kwetsing of een fysieke aanval of als de persoon in kwestie negatieve emoties ervaart. Uit deze studie bleek dat covert narcisme een correlatie laat zien met reactieve agressie en algemene agressie (maar niet met proactieve agressie). Overt narcisme was gecorreleerd met zowel reactieve als algemene agressie, maar ook met proactieve agressie.⁴⁵

Ook binnen het onderzoek naar narcisme en intiem partnergeweld lijken er verschillen te zijn in de uitingen van geweld tussen het overte en het covert narcistische type in interactie met gender: in een studie van Green en collega's uit 2020 vonden deze onderzoekers dat bij mannen covert narcisme een significante voorspeller was van fysiek en seksueel geweld en misbruik in intieme partnerrelaties.⁴⁶ Bij mannen met het overte narcistische type werd er een correlatie gevonden met psychisch geweld. Bij vrouwen werd alleen een verband gevonden tussen covert narcisme en fysiek en seksueel geweld en met psychisch geweld en misbruik. Met name het psychische geweld gepleegd door daders met narcistische trekken lijkt een instrumenteler karakter te hebben, waarbij het voornaamste doel van dit psychisch geweld het manipuleren van de partner is, meer dan bij andere vormen van geweld.⁴⁷

42 Green e.a. 2020.

43 N.M.L. Buck e.a., 'Personality traits are related to intimate partner violence among securely attached individuals', *Journal of Family Violence* 2014, 3, p. 235-246; Green e.a. 2020; L.S. Rinker, *Narcissism and type of violent relationships for perpetrators of intimate partner violence* (ProQuest Dissertations and Thesis), A&M University; F. Talbot, M. Babineau & S. Bergheul, 'Narcissism and self-esteem dimensions as predictors of aggression in intimate partner violence', *Annales Medico-Psychologiques* 2015, 2, p. 193-196.

44 Du e.a. 2022.

45 Du e.a. 2022.

46 Green e.a. 2020.

47 Arabi 2023.

3.3 *Narcisme en psychisch geweld in intieme partnerrelaties*

Zoals in de vorige paragraaf al is beschreven, laat onderzoek een duidelijk verband zien tussen narcistische trekken en verschillende vormen van lichamelijk, seksueel en psychisch geweld in intieme partnerrelaties.⁴⁸ Op het vlak van psychisch geweld lijken narcistische trekken geassocieerd te worden met een specifiek cluster van gedragingen die kunnen leiden tot ernstige vormen van interpersoonlijk leed, zoals symptomen van PTSS (posttraumatische stressstoornis).⁴⁹

Tot nu toe zijn er weinig onderzoeken gedaan naar de specifieke uitingen van psychisch geweld door mensen met narcisme. Data uit een beperkt aantal studies lijken aanwijzingen te geven dat er binnen dit cluster van specifieke gedragingen verschillende vormen van psychisch geweld worden aangewend waarbij het manipuleren van de partner het centrale doel is.⁵⁰ De manipulatieve gedragingen die in de literatuur benoemd worden, zijn: conflict oproepende communicatiestijlen (*conflict-ridden communication*) en verbale agressie,⁵¹ overmatige aandacht en vleierij naar de partner (*love-bombing*), het abrupt stopzetten van de onderlinge communicatie (*stone-walling*), het uitlokken van jaloezie (*jealousy induction*), en het in twijfel trekken van de perceptie van de realiteitszin of het geheugen van de partner (*gas-lighting*).⁵² Binnen de eerder beschreven indeling tussen reactieve agressie en proactieve agressie zou het hiervoor beschreven cluster van psychisch misbruik het beste te interpreteren zijn als een vorm van instrumentele, proactieve agressie. Dit omdat er met deze specifieke vorm van psychisch misbruik een beoogd doel voor ogen wordt gesteld: bijvoorbeeld het uitoefenen van macht en controle over de niet-narcistische partner door middel van manipulatieve strategieën.⁵³

Naast deze manipulatieve vorm van proactieve agressie door de narcistische partner kan hij of zij ook psychisch geweld vertonen als uiting van reactieve agressie waarbij hij of zij reageert op een kwetsing of aanval (bijvoorbeeld kritiek) van de partner of als uiting van eigen negatieve emoties (bijvoorbeeld frustratie) naar de partner. Vormen van reactieve psychische agressie zijn bijvoorbeeld verbale agressie (uitschelden, kleineren) en pestgedrag (*bullying*).⁵⁴ Op grond van deze indeling lijken er dus verschillende typen psychisch geweld te kunnen worden onderscheiden die gepleegd kunnen worden door partners met narcistische trekken.

48 W. Hart, J.M. Adams & G. Tortoriello, 'Narcissistic responses to provocation: An examination of the rage and threatened-egotism accounts', *Personality and Individual Differences* 2017, p. 152-156; Kjærviik & Bushman 2021; K. Massar e.a., 'Green-eyed snakes: The association between psychopathy, jealousy, and jealousy induction', *Personality and Individual Differences* 2017, p. 164-168.

49 Arabi 2023; Van der Kolk 2015; Hart e.a. 2017; Kjærviik & Bushman 2021; Massar e.a. 2017.

50 Arabi 2023.

51 J. Lamkin, J.A. Lavner & A. Shaffer, 'Narcissism and observed communication in couples', *Personality and Individual Differences* 2017, p. 224-228.

52 Arabi 2023.

53 Du e.a. 2022.

54 Du e.a. 2022.

4. De erosie van de term narcisme in het debat rondom IPG

In de inleiding van dit artikel gaven we aan dat de term ‘narcistisch geweld’ steeds vaker wordt gebezigd in het debat rondom psychische vormen van geweld in afhankelijkheidsrelaties en specifiek met betrekking tot intieme partnerrelaties. De vraag die we ons daarbij gesteld hebben is: is er momenteel sprake van een erosie van de term ‘narcisme’ in het debat over geweld in afhankelijkheidsrelaties en wat zijn daar de mogelijke risico’s van? Oorspronkelijk werd de term ‘narcistisch geweld’ in de psychologie en de psychiatrie gehanteerd in beschrijvingen van emotioneel misbruik van kinderen door hun narcistische ouders,⁵⁵ maar de term valt ook met steeds grotere regelmaat in het debat rondom relaties tussen volwassenen, waarbij het lijkt te verwijzen naar een specifieke vorm van emotioneel en psychologisch misbruik.

In dit artikel hebben we een verkenning gemaakt van de huidige wetenschappelijke stand van zaken over wat narcisme is en wat de mogelijke verbanden zijn met geweld in afhankelijkheidsrelaties. Daarbij hebben we in de literatuur over narcisme en geweld ons ook gericht op onderzoeken waarin beschrijvingen te vinden zijn van vormen van dit zogenoemde ‘narcistisch geweld’ of ‘narcistisch misbruik’.

Samenvattend kan er op grond van data geconcludeerd worden dat narcisme in onze samenleving sinds de jaren vijftig van de vorige eeuw behoorlijk is toegenomen. Daarnaast laten onderzoeken zien dat de narcistische persoonlijkheidsstoornis, maar ook de ‘normale’ narcistische trekken een risico vormen daar waar het gaat om agressie en geweld naar anderen, ongeacht leeftijd of gender. Narcisme wordt in verband gebracht met fysiek geweld, seksueel geweld, verbaal geweld, emotioneel geweld en psychisch geweld. Ook met betrekking tot intieme partnerrelaties laten studies een hoge correlatie zien tussen narcisme en geweld en agressie, zowel bij de overte (grandioze) vorm van narcisme als bij het coverte (verborgen) narcistische type. Over dit coverte narcistische type weten we uit onderzoek veel minder dan over het overte narcistische type, omdat dit laatste type veel meer overeenkomsten vertoont met de narcistische persoonlijkheidsstoornis zoals beschreven in de DSM-5 en de operationalisatie vanuit het meest gebruikte meetinstrument om narcisme te meten: de NPI. Deze onderbelichting van het coverte narcistische type zou ook de reden kunnen zijn dat we veel minder weten van vrouwen met narcistische persoonlijkheidstrekken, omdat het erop lijkt dat bij vrouwen vaker het coverte narcistische type kan worden vastgesteld dan het overte narcistische type. Ook lijken er verschillen te zijn tussen de typen geweld die het overte narcistische type en het coverte narcistische type laten zien in intieme partnerrelaties.

Verder is er een beperkt aantal recente studies die aanduidingen geven dat er ook een specifieke vorm van psychisch geweld voorkomt in intieme partnerrelaties die lijkt te horen bij de geweldsuitingen van diegenen met een narcistische persoonlijkheid. Vaak wordt bij dit type psychisch geweld gerefereerd aan de term ‘narcistisch geweld’. Dit ‘narcistische geweld’ kan worden omschreven als agressieve en non-agressieve uitingen naar een ander (de partner), die als voornaamste doel heb-

55 A. Miller, *The drama of being a child: The search for the true self*, Londen: Virago 1995.

ben om de ander te manipuleren. Voorbeelden van deze psychische uitingen van misbruik zijn het uitlokken van jaloezie bij de partner en het uitdagen tot conflicten in de communicatie, maar ook het overmatig prijzen en positieve aandacht geven aan de partner, wat kan bijdragen aan een bepaalde afhankelijkheid van de partner aan deze wijze van 'love-bombing' door de narcistische partner. Naast deze vorm van psychische manipulatie vertoont narcisme ook een verband met reactieve vormen van psychische agressie, zoals uitschelden, kleineren en pesten. Deze en andere uitingen van dit psychisch en emotioneel misbruik kunnen ernstige gevolgen hebben voor de misbruikte partner en kunnen in bepaalde gevallen leiden tot symptomen van PTSS. Daar de gevolgen van dit psychisch geweld net zo ernstig kunnen zijn als de gevolgen van fysiek en seksueel geweld gepleegd door mensen met narcistische trekken, is het van groot belang om het onderzoek naar de correlatie tussen narcisme en agressie en geweld verder uit te breiden met het thema psychisch geweld.

5. Conclusies en aanbevelingen

In deze bijdrage hebben we ons afgevraagd of er sprake is van een erosie van de term 'narcisme' bij geweld in afhankelijkheidsrelaties en welke de mogelijke risico's daarvan zijn. Op basis van vorenstaande bevindingen uit de literatuur is het misschien niet verwonderlijk dat er in deze tijd vaker gesproken wordt over 'narcistisch geweld' als er sprake is van intiem partnergeweld. Immers, het aantal mensen met narcistische trekken lijkt significant te zijn toegenomen in vergelijking met vroeger, en deze narcistische trekken vertonen ook een hoge correlatie met agressie en (psychisch) geweld in intieme partnerrelaties.

In het geval van huiselijk geweld, casussen van stalking of andere vormen van fysiek of psychisch geweld kan het daarom zinvol zijn om in het kader van de beste aanpak voor alle partijen, zijnde de daders, slachtoffers en hun omgeving, ook bij het vermoeden daarvan, de mogelijk aanwezige psychopathologie die een rol zou kunnen spelen bij dit geweld in kaart te brengen. Indien er namelijk bij één of meerdere partijen sprake is van een psychische aandoening, kan het behandelen van deze psychische problematiek ook een onderdeel zijn van de aanpak van psychisch en lichamelijk geweld tussen partijen. Als er vermoedens zijn van bijvoorbeeld narcisme of andere psychopathologie die een rol zouden kunnen spelen in het geweld, is het stellen van de juiste diagnose en de daaropvolgende passende behandeling essentieel.

In deze tijd lijkt het misschien zo dat een 'diagnose' ook door leken makkelijk te stellen is met alle informatie die op het internet te vinden is. Het inschatten van de accuraatheid van deze informatie is voor mensen zonder gedegen kennis op het vakgebied van de psychopathologie echter een onbegonnen taak. En zelfs als men deze informatie op waarde weet te schatten, is een lijst met kenmerken van een bepaald psychisch ziektebeeld 'herkennen' bij bijvoorbeeld een partner, niet hetzelfde als een uitgebreid psychiatrisch onderzoek. Het vaststellen van narcistische trekken of een narcistische persoonlijkheidsstoornis bij daders van intiem partnergeweld vraagt om een onderbouwde diagnose door daarvoor geschoolde psycholo-

gen of psychiaters, omdat psychische aandoeningen alleen op een gedegen manier met een uitgebreid psychiatrisch onderzoek en met gevalideerde en betrouwbare meetinstrumenten adequaat kunnen worden vastgesteld. Vervolgens kan er dan door diezelfde gecertificeerde psychologen of psychiaters ook een passend behandeltraject worden ingezet waar alle betrokken partijen baat bij hebben. Als diagnoses ‘vastgesteld’ worden door leken, kan dat een passend behandeltraject in de weg staan. Partners of ex-partners kunnen op grond van onjuiste diagnoses gestigmatiseerd en gelabeld worden tot een ‘onhandelbare’ en ‘onbehandelbare’ partij door betrokkenen en hulpverleners. Daarbij is het minder ‘in het oog springende’ coverte narcistische type voor een leek nog lastiger te herkennen dan het overte narcistische type, terwijl ook voor dit eerste type een behandel- en begeleidingstraject mogelijk is in het kader van de juiste begeleiding bij geweldsproblematiek. Daarnaast zouden ook vrouwelijke daders van narcistisch geweld vanwege de onderbelichting in onderzoek naar het coverte narcistische type wellicht eerder uit beeld kunnen blijven. Verkeerd gestelde diagnoses kunnen daarmee het toch al complexe behandel- en begeleidingstraject bij geweldsproblematiek in intieme partnerrelaties extra bemoeilijken.

We sluiten ons betoog af met de boodschap dat uitingen van betrokkenen bij (psychisch) geweld in intieme partnerrelaties waarbij de andere partij wordt aangeduid als ‘narcist’ (of bijvoorbeeld ‘borderliner’, ‘autist’ of ‘psychopaat’), in sommige gevallen begrijpelijke uitingen kunnen zijn van een omgeving of van slachtoffers die een houvast proberen te vinden in dergelijke psychische kwalificaties. Voor de professional in het veld, of dat nu een politieagent of een social worker is, is het van belang een luisterend oor te hebben en begrip te tonen voor dit soort uitingen van betrokkenen bij psychisch of fysiek geweld en dit tevens als signaal op te pikken van een mogelijk aanwezige psychische aandoening bij betrokkenen. Het diagnostisch werk en het bijbehorende begeleidingstraject horen daarentegen thuis bij de gekwalificeerde psycholoog of psychiater. Alleen op deze manier kunnen verschillende partijen die als netwerk van ondersteuning dienen, met onderbouwde kennis en kunde aan de slag om voor alle betrokkenen een zo goed mogelijk traject aan te bieden, waardoor het psychische en fysieke geweld in de toekomst kan worden voorkomen.

We hopen dat we met de uiteenzetting van de bevindingen uit vorenstaande onderzoeken én de overdenkingen rondom de besproken thema’s in dit artikel de kennis en het bewustzijn hebben kunnen vergroten onder hulpverleners, slachtoffers, daders en de media over wat de betekenis van bepaalde psychologische kwalificaties en diagnoses is, én welke gevolgen het te pas en te onpas claimen van kennis en kunde over deze kwalificaties en diagnoses kunnen hebben.⁵⁶

56 S.O. Lilienfeld e.a., *50 great myths of popular psychology: Shattering widespread misconceptions about human behavior*, Hoboken, NJ: John Wiley & Sons 2011.